DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24773>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 11.07.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 11.07.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Gördeğir, E. (2019). İlhanlı Hükümdarlarının Leviratus Geleneğine Uygun Evlilikleri.
Journal of History School, 43, 1324-1340.

İLHANLI HÜKÜMDARLARININ LEVİRATUS GELENEĞİNE UYGUN EVLİLİKLERİ

Ercan GÖRDEĞİR¹

Öz

Belirli davranışsal norm ve değerleri benimseyip aşıl原因an, gerçek ya da hayali bir geçmişle süreklilik gösteren ve genellikle yaygın biçimde benimsenen ritüeller ya da başka sembolik davranış biçimleriyle ilişkili toplumsal pratikler kümesi olarak tanımlanan gelenek Toplumların hayatını ve davranış biçimlerini etkileyen en önemli etkenlerden bir tanesidir. Moğolların sıklıkla uyguladıkları Leviratus geleneği de Moğol örf, adet ve geleneğinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu nedenle biz bu çalışmada söz konusu geleneğe bu noktayı nazardan bakarak bir durum değerlendirmesi yapmaya çalıştık. Ancak İlhanlı hükümdarları ile birlikte İlhanlı devleti bünyesindeki Moğol unsurlarında Gâzân Han'dan itibaren İslam medeniyetine doğru güçlü bir değişim ve dönüşüm yaşanmasına rağmen bu geleneğe başvuruda bir azalmamın olmaması bizim dikkatimizi çekti. Çalışmamızda yöntem olarak konunun daha iyi anlaşılması için Moğolların evlenme hukukuna kısaca değindikten sonra Hülagu Han'dan Ebu Said Bahadır Han'a kadar İlhanlı hükümdarlarının yaptıkları evlilikler arasından Leviratus örneklerini kronolojik sırasıyla hatunlar üzerinden inceledik. İlhanlı hükümdarlarının bu gelenekle evlendikleri hatunlar; Dokuz Hatun, Tuktay Hatun, Bülûgân Hatun, Uruk Hatun, Döndi Hatun, Tuday Hatun, Araka İgaçi Hatun, Padişâh Hatun ve Kirman Hatun gibi isimlerdir. İlhanlı Devleti'nin iç siyasetinde önemli roller oynayan bu hatunların hangi soy ve kabileye mensup oldukları ve İlhanlı hükümdarlarının üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduklarının anlaşılması için bu hatunları teker teker ele alarak Leviratus geleneğinin ne şekilde ortaya çıktığını inceledik.

Anahtar Kelimeler: Leviratus İlhanlı, Hatun, Padişâh, Uruk, Bülûgân.

¹ Arş. Gör. Dr. Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi.
ercan.gordegir@batman.edu.tr, [Orcid: 0000-0002-9661-196X](https://orcid.org/0000-0002-9661-196X)

The Marriage of Ilhanli Governors That Suitable for Leviratus Tradition

Abstract

Tradition, defined as a set of social practices that adopt and instill specific behavioral norms and values, continuity with a real or imaginary past and often associated with commonly adopted rituals or other symbolic forms of behavior, is one of the most important factors affecting societies' lives and behavior patterns. The Leviratus tradition, which is frequently applied by the Mongols composes an important part of the Mongolian traditions, customs and traditions. Therefore, in this study, we tried to make a situation assessment by looking at this point in terms of the tradition in question. However, despite the strong change and transformation from the Ghazan Khan to the Islamic civilization in the Mongolian elements within the Ilhanli state, together with the Ilhanid rulers, we have noticed that there is no decrease in application to this tradition. In our study in order to understand the subject as a method after briefly touching on the laws of marriage of Mongols, we examined Leviratus samples in chronological order on the ladies among the marriages of İlhanlı rulers from Hülâgu Han to Abu Said Bahadır Han. The ladies whom the Ilhanid rulers married with this tradition such as; Dokuz Hatun, Tuktay Hatun, Bülûgân Hatun, Uruk Hatun, Döndi Hatun, Tuday Hatun, Araka Igaci Hatun, Padişâh Hatun and Kirman Hatun are names. In order to understand the lineage and tribe of these women who played important roles in the domestic politics of the Ilkhanid State and how they had an impact on the Ilhanian rulers, we examined these ladies one by one and examined how the Leviratus tradition emerged.

Keywords: Leviratus, İlhanid, Lady, Bülûgân, Padişâh, Uruk.

GİRİŞ

Çok eşliliğin bulunduğu Moğol halkı arasında evliliğin ilk şartı kızın satın alınmasıdır². Kızın evlenilmek üzere satın alınması bir evlenme aracısının yardımıyla olmaktaydı. Evliliğin gerçekleşebilmesinin temel şartı erkek tarafının kız tarafına Moğolca “Suy³” denilen başlık parasını kız tarafının da erkek tarafına çeyiz vermesiydi⁴. Başlık parası ve çeyizin miktarı ise tarafların sosyal durumuna göre tayin edilmiş ve kanun, tarafından etraflıca tespit edilmiştir. Erkek tarafı

² Berthold Spuler, *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350)*, (Çev. Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Ankara 2011. s. 425.

³ Moğolcada başlık parası anlamında kullanılan ifadedir: bkz: Curt Alinge, “*Moğol Kanunları*”, (Çev. Coşkun Üçok), *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları*, Ankara 1967, s. 295.

⁴ Spuler, *İran Moğolları*, s. 426.

nişandan önce başlık parasını öder böylece nişanlılık⁵ bağı kurulmuş olurdu. Gelin evlenmekle kocasının soyuna karışır, kocası ölünce bile bir daha baba evine dönemezdi. Bu durumda Leviratus⁶ geleneği ortaya çıkardı. Bu gelenek kısaca ölen erkek kardeşin dul kalan eşi veya dul fakat genç ve çocuksuz üvey anne ile evlenmeyi ifade etmektedir. Ancak kocası ölen bütün kadınlar Leviratus yöntemiyle evlendirilmeyip kocasının ailesi tarafından başka kişilerle de evlendirilebilmekteydi. Örneğin Mengü Han selefi Güyük'ün ordusundaki kadınları çeşitli prensler dağıttığı görülmektedir. İlhanlı tarihinde kocası ölen kadının evlendirilmesi ile ilgili görülen diğer bir durum ise bu durumdaki kadınların öz çocukları tarafından evlendirilmesi hususudur⁷.

⁵ Moğollarda nişanlılık kesin evlenme anlamına gelmeyerek bazı durumlarda bozulabilmekteydi. Bu durumlar şöyledir; Evlenecek kızın yirmi yaşını geçmesine rağmen erkek tarafı nişanlılık süresini boş yere uzatılması durumunda kız tarafı aracı vasıtası ile erkek tarafının kızı alması için üç defa uyarırdı. Erkek tarafı uyarılara rağmen kızı almayı ihmal ederse hem kız üzerindeki haklarını kaybeder hem de vermiş olduğu başlık kızın babasına kalırdı. Erkek tarafı nişana sadık kalmasına rağmen kız tarafı (kızın babası) kızı vermekten vaz geçerse cezalandırılmaktadır. Yine kız tarafının nişanlı kızlarını başka biriyle evlendirmeleri durumunda kızın anne babası hem cezalandırılır hem de kızı eski nişanlısına teslim etmek zorunda bırakılırdı. Yine nişanlı bir kızın başka biri tarafından kaçırılması durumunda da kızı kaçıran kişi ağır bir malî ceza ödemekle cezalandırılırdı.

⁶ Leviratus geleneği Moğollar arasında yaygın olarak uygulanmakla birlikte Moğollara özgü bir gelenek değildi. Moğollar dışında birçok millet tarafından uygulanan bu geleneğin kökeni Babil ve Asur hukukuna kadar dayanmakta ve kutsal kitap Tevrat'ta bile bu gelenekten bahsedilmektedir. Anadolu'da kurulan devletlerden Hititlerin de leviratusu uyguladıkları bilinmektedir. Geleneğin uygulandığı diğer bir millet ise Macarlardır. bkz: Füzûzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 152; Mesude Şenol, “Bir Macar Kroniği Chronica Hungarorum'daki Türk Kültür Öğeleri”, 9. Milletler Arası Türk Halk Kongresi, s. 294,295; Osman Gazi Özgüdenli, Gazan Han ve Reformları, (694/1295-703/1304). Doktora Tezi. *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, İstanbul 2000, s. 310; Berthold Spuler, *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350)*, (Çev. Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Ankara 2011, s. 426; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998, 228, s. 307; Wilhem Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, İstanbul 2001, s. 41; Eberhard, Wilhem, *Çin'in Şimal Komşuları*. (Türkçeye terc. N. Uluğtuğ). Ankara 1996, s. 17, 19, 30, 76, 87, 94, 102-103; Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila-Cengiz Han-Timur*. (Çev. M. Reşat Uzmen). Ötüken Yayınları, Ankara 2003 s. 99; Abdulkadir İnan, “Makaleler ve İncelemeler”. Ankara 1987, s. 341; İbn Fazlan, *Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslâm Seyyahı İbn Fazlan Seyhatnâmesi*. (Haz. R. Şeşen). İstanbul 1975, s. 32.

⁷ Bu duruma örnek olarak Ebu Said Bahadır Han'ın annesini 1321 yılında kumandan Bulad Kaya ile evlendirilmesi gösterilebilir. Bkz: Spuler, 2011: 426.

Evlenme yaşı ise kadınlar için 15 yaşından gün almış olması gerekiyordu. Boşanma ile ilgili olarak ise Moğol⁸ kanunlarında bir hüküm bulunmamaktaydı. Bu durum Moğol toplumundaki örf ve adetlere göre karı-kocanın bu hususta anlaşması üzerine veya tek taraflı irade beyanı ile gerçekleşirdi. Boşanmış kadınlar tekrar evlenebilmekteydi.

Moğollarda boy içerisinde herkes akraba, uruğ (uruk) dışında kalanlar ise yabancı jad (yâd) olarak kabul edilirdi. Moğolların yabancı saydığı başka bir boy ile akrabalık ise ancak evlilik yolu ile mümkündü.⁹ Evlilik yolu ile Moğollara akraba olan kabile boy veya devletler ise artık Moğollar için yabancı olmaktan çıkmaktaydı. Moğollar evlilik yolu ile akrabalık kurdukları dünürlerine her türlü siyasi destek koruma ve himayeyi göstermekteydiler. Bundan dolayı tarih sahnesine çıktıklarından kısa bir süre sonra dünyada süper güç konumuna yükselen Moğollar ile evlilik yolu ile akrabalık kurma meselesi çağdaş devlet ve beylikler için oldukça önemli hatta hayati olmuştur.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi çok eşliliğe herhangi bir sınırlama getirmeyen Moğol geleneklerine göre erkek çok sayıda kadın ile evlenebilmekteydi. Hele ki söz konusu kişi Moğol hükümdarı ise evlenilecek kişi sayısında ciddi bir artış görülmekteydi. Zira Moğol hükümdarları da tıpkı diğer milletlerin hükümdarları gibi siyasi evlilikler yaparak farklı devlet ve beylikler ile dostluk kurmuşlardır.

⁸ Moğol ve İlhanlılarla ilgili şu çalışmalara bakılmasında fayda vardır; İlhanlı Devleti ilgili şu çalışmalara bakılmasında fayda vardır. İlhan Erdem, “Olcaıtu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 20, Ankara 1962; İlhan Erdem, “Olcaıtu Han Devrinde Horasan'da İlhanlı-Çağataylı Mücadeleler”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 1997; İlhan Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1995; İlhan Erdem, “İlhanlılarda Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 35. Ankara 2004, s. 103-111; İlhan Erdem, “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 33. Ankara 2003, s. 49-67; Osman Gazi Özgüdenli “Tümen” İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.42. 2012, ss. 461-462; Osman Gazi Özgüdenli, “Türkiye’de Moğol Tarihi ve Kültürü Araştırmalarının Doğuşu ve Gelişimi (1923-2017)”. Mutad. IV./II, 2017, ss.460-512.

⁹ Serdal Yalçın, “Moğolların Kültür ve Medeniyeti” *Doğu Batı Ekseni*. Cilt 1, Sayı 1, ss.41-52. 2017, s.42,43.

İlhanlılarda hatun¹⁰ların devlet yönetimi ve siyaseti üzerinde önemli etkileri vardı. Hükümdar ailesinden olan hatunlar hükümdar seçiminde oy kullanabildikleri gibi Cülûs merasimlerinde de şehzâde ve emîrler ayakta durdukları halde kadınlar hükümdarın sağında kürsü ve sandalyelerin üzerinde oturlardı. Yine İlhanlı Devletinde hatunların kendi idarelerine ayrılmış “*incü*” denilen geliri yüksek dirliklere sahip olmaları ve bir yere göç sırasında önce baş hatunun hareket etmesi usuldendi. Hatunlardan her biri özel bir yere iner, hepsinin ihtiyaçları emirlerine tahsis edilmiş görevli ve hizmetlileri tarafından

¹⁰ Türk ve Moğol lehçelerinde *hatun*, *hâtyn*, *hotun*; *katun*, *katyn*, kadın gibi çeşitli şekillerde bulunan ve *hâtûn* (çoğulu *havâtîn*) şeklinde Arapça’ya da geçmiş olan kelimenin etimolojisi kesin biçimde yapılamamıştır. Bu konuda iki farklı fikir bulunmakta ve bunlar arasında en fazla kabul edilen kelime aslını Soğdca (Orta Farsça’nın doğu kolu) *hwt’yn* / *hwtātūn* “kraliçe” (*hwt’y* / *hwtātawīn* “kral” dişili) meydana getirmektedir. Faraziye’ye dayandırılan diğer bir fikir ise Türkçe’nin en eski dönemlerinde mevcut olduğu ileri sürülen kağatun (kağandan türeme) sözcüğünün sonradan bu hale dönüştüğü düşünülen bir görüştür. Tarih boyunca Türkler’le temas eden Asya ve Avrupa milletlerinin dillerine Hatun (kadın) kelimesi “Türk hükümdarının karısı, Türk kadını, saygın kadın, yönetici kadın” ifadeleriyle literatüre geçmiştir.

Moğollar döneminde hükümdar hatunlarının protokolde yer aldığı hatta geniş mevkilere sahip olduğuna dair kaynaklar bulunmaktadır. Bu dönemde çıkan emir-nâmelerde “sultanın ve hatunlarının emriyle” ibaresinin bulunduğu, hükümdar hatunlarının büyük gelirleri sahip olduğu da kayıtlarda geçmektedir. Anadolu, Altın Orda, İlhanlı ve Çağataylı gibi ülkeleri gezen İbn Battûta hükümdarların kadınları tarafından da kabul edildiğini, bu arada Alâeddin Eretna’nın hanımı Toga Hatun’la Kayseri’de, Orhan Bey’in zevcesi Nilüfer Hatun’la İznik’te görüştüğünü belirtmektedir. Yine İbn Battûta, Altın Orda Hükümdarı Özbek Han’ın zevcelerinden Ulu Hatun’a hürmette kusur etmediğini, bu hanımın emrine elli kadar cârîye verildiğini, öteki üç hatunun ise derece bakımından onun altında olduğunu, fakat çok süslü özel arabalara sahip bulunduklarını kaydetmektedir bkz: İbn Batuta, *İbn Batuta Seyahatnamesi*, (Türkçe’ye Çeviri ve notlar: A. Said Aykut), Yapı Kredi Yayınları, Kazım Taşkent Klasik Yapıtları Dizisi, Cilt: I. İstanbul 2000, s. 250, 325, 342.

İlhanlı hükümdarının hatunları soylu Moğol veya Türk ailelerinden alınırdı; “*serârî*” denilen odalıklarda ise asaletten çok güzellik aranırdı. Hükümdarlık, önce hatunların erkek çocuklarının, hatunun çocuğu yoksa odalıkların erkek çocuklarının hakkıydı. Yeni hükümdarın, babasının ölümünden sonra onun (veya amcasının) hatunlarından biriyle evlenmesi töre gereği idi. Moğol hükümdarları ülkesinde beğendiği her kadını haremine katabilmekteydi. Kadının evli olması bile bu durumu değiştirmemekteydi. Böyle durumlarda İlhanlı hükümdarları Moğol geleneklerini gerekçe göstererek beğendikleri kadını kocasından boşattırırdı. Nitekim Ebû Said Bahadır Han, Hasan-ı Büzürg’ün (Şeyh Hasan b. Emîr Hüseyin) hanımı Bağdat Hatun’u babası Emîr Çoban’ın muhalefetine rağmen zorla nikâhı altına almış ve onu baş hatunluğa yükseltmişti. Moğollar arasında İslâmiyet’in yayılmasından sonra bu âdetlerin yavaş yavaş terkedildiği görülmektedir.

karşılanırdı. İlhanlılar Devleti'nde hatunların, özellikle de baş hatunun hükümdar üzerinde büyük gücü vardı. İlhanlı hükümdarları eşlerine gösterdikleri hürmetten dolayı onların sözlerini dinler ve bu durumu bir zaaf olarak görmezlerdi¹¹. İlhanlı hükümdarlarının nikâhına aldıkları eşlerin statüsü ise eşit olmayıp eşler arasında bir hiyerarşi mevcuttu. Hatunların bazıları bu hiyerarşiye bağlı olarak devlet içerisinde son derece önemli bir mevkie sahip olabilmekteydiler. Kaynaklarda İlhanlı hükümdarı Gâzân Han tarafından cezalandırılan İranlı bazı devlet adamlarının Bûlûgân Hatun'un araya girmesiyle affedildiğini ve bazı hatunların din adamlarını himaye ettikleri nakledilmektedir¹². Diğer taraftan Gâzân Han'ın hatunu Bûlûgân ile aynı tahtta oturduğunu gösteren bir minyatürün bulunması da İlhanlı devlet yönetiminde kadınların etkisini göstermesi açısından önemlidir. Moğol kadınlarının devlet yönetimindeki yerini gösteren bu durumlar Yakın Doğu devletlerinin aksine Moğolların devlet yönetiminde kadına verdikleri önemi göstermektedir¹³.

1. İlhanlı Hükümdarlarının Leviratus Geleneğine Uygun Olarak Evlendiği Kadınlar

İlhanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren devletin başına geçen İlhanlar yaygın bir şekilde Leviratus geleneğine başvurmuşlardır. Kanaatimize göre bu durumun iki temel sebebinden bir tanesi İlhanlı hükümdarlarının fazla sayıdaki evlilikleri iken diğer bir sebep ise İlhanlı hükümdarlarının erken yaştaki ölümleri neticesinde hatunların ortada kalma durumu olmalıdır. Nitekim yukarıda belirttiğimiz gibi Moğollarda evlenen kadın, kocası vefat edince bir daha baba evine dönememekteydi.

İlhanlı hükümdarlarının Leviratus geleneğine uygun olarak evlendikleri hatunlar; Dokuz Hatun, Tuktay Hatun, Bûlûgân Hatun, Uruk Hatun, Döndi Hatun, Tuday Hatun, Araka İgaçi Hatun, Padişâh Hatun ve Kirman Hatun gibi isimlerdir. İlhanlı Devleti'nin iç siyasetinde önemli roller oynayan bu hatunların hangi soy ve kabileye mensup oldukları ve İlhanlı hükümdarlarının üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduklarının anlaşılması için bu hatunları teker teker ele alarak Leviratus geleneğinin ne şekilde ortaya çıktığını inceledik.

¹¹ Hülâgû Han'ın Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus'u eşlerinin aracılığı ile affettiği bilinmektedir. Aynı şekilde Vezir Şemseddin Cüveynî de Ahmed Teküder'in hanımı Ermeni Hatun'un ricasıyla hayatını kurtarmıştı.

¹² Özgüdenli, *Gazan Han Reformları*, 310; Kaşânî, Ebulkasım Abdullah bin Muhammed, *Tarih-e Padişah Said Gıyasedünya ve Din Olcaytu*. (Yay. Haz. Mehin H.). Heftomin Numayışgah Beynelmilel-i Tahrân 1384, s. 89.

¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 191.

1.1. Dokuz Hatun

Dokuz Hatun, Kerait kabilesinden Unk Han'ın oğlu İku'nun kızıdır¹⁴. Kaynaklarda anlaşıldığı kadarıyla Dokuz Hatun da tıpkı birçok Kerait kabilesi mensubu gibi Hristiyan idi. Bu nedenle sürekli olarak Kerait Hristiyanlarını gözetip kollamaktaydı. Onun Hülagu Han döneminde devlet içerisinde önemli bir mevkiye sahip olduğu ve kendisine ait bir Orda¹⁵'sının bulunduğu bilinmektedir. O Hristiyan dini mucibince ibadetlerini yerine getirmek için çadırının önünde sürekli olarak bir kilise bulundurmaktaydı.

Dokuz Hatun güçlü şahsiyetinden dolayı Hülagu hanı etkilemiş ve bu sayede Hülagu Han döneminde ülke genelinde birçok kilisenin yapılmasını sağlamıştı. Dokuz Hatun'un Hülagu Han nezdindeki itibarlı durumu Kerait kabilesi mensubu birçok kişinin İlhanlı Devlet yönetiminde önemli mevkilere gelmesini sağlamıştır¹⁶.

Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Dokuz Hatun ilk evliliğini Büyük Moğol Hanı Tuluy¹⁷ ile yapmıştır. Ancak Tuluy Han'ın 1232 tarihinde ölmesi üzerine Livaretus geleneğine uygun olarak Hülagu Han ile evlenmiştir. Hülagu'nun birçok hanımı olmasına rağmen Dokuz Hatun'a babasının hanımı olması nedeniyle büyük önem vermektedir. Bu durum onun mertebesini diğer hatunların üstüne çıkarmıştır. Dokuz Hatun, Hülagu Han'ın vefatından dört ay 11 gün sonra 19 Haziran 1265 tarihinde vefat etmiştir¹⁸.

1.2. Pâdişâh Hatun

Pâdişâh¹⁹ Hatun Kirmân hâkimi Kutbu'd-dîn Muhammed Han'ın kardeşidir. Pâdişâh Hatun ilk evliliğini İlhanlı hükümdarının tabi devletlerin kızlarını alma geleneğine uygun olarak Abâkâ Han ile yapmıştır. Bu hatunun Abâkâ'nın eşleri arasında önemli bir mevkîe geldiğini Abâkâ Han'ın annesi Yesünjin'in ordasının ölümünden sonra ona verilmesinden anlıyoruz. Abâkâ

¹⁴ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 4.

¹⁵ Orda büyük çadır veya büyük otağ anlamında kullanılmaktaydı. Moğollar zamanında yaygınlaşan bu kelime sonraları asker topluluğu anlamında da kullanılmıştır. Bkz: Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, 4.

¹⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 4.

¹⁷ Cengiz Han'ın Börte adlı eşinden dördüncü oğludur. 1192 yılında dünyaya gelen Tuluy Cengiz Han'ın ölümünden sonra Moğolistan'ın ana bölgelerini yönetmiş ve 1232 yılında vefat etmiştir.

¹⁸ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 4.

¹⁹ Serhan Alkan İspirli “Şair, Hattat, Müzehhib Bir Sultan: “Padişah Hatun” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* Sayı: 7/3 2018, s. 1679-1695.

Han'ın ölümünden sonra İlhanlı tahtına geçen Ahmet Teküdar ve Argûn'un hanlar döneminde yaşamına dul olarak devam etse de Argûn Handan sonra İlhanlı tahtına oturan Geyhatu ile evlenmesi onu çalışmamız için önemli kılmıştır. Zira bilindiği üzere Geyhatu Abâkâ Han'ın oğlu idi. Dolayısı ile Pâdişâh Hatun da Abâkâ'nın eşi olması nedeni ile Geyhatu'nun üvey annesiydi. Bu durum leviratusu ortaya çıkarmıştır.

Pâdişâh Hatun Geyhatu döneminde de devlet içerisinde etkin rol oynamaya devam etmiş ve yeni kocasından atalarının tahtı olan Kirmân'ı istemiştir. Onun bu talebine olumlu cevap verince hüsnüşâh lakabıyla Kutluğ hanedanlığının altıncı hükümdarı (1292-1295) olarak kirman tahtına geçmiştir. Pâdişâh Hatun ilk iş olarak üvey kardeşi Suyûrgâtmiş'i hapsedirmiş kaçma teşebbüsünde bulununca da onu (kardeşini) idam ettirmiştir. Pâdişâh Hatun bu dönemde adına altın ve gümüş sikkeler²⁰ bastırarak kadar bağımsı hareket etmiştir. Ne var ki kocası Geyhatu'nun iktidarı fazla sürmemiş ve 1291 senesinde Geyhatu tahttan indirilerek İlhanlı tahtına Baydu geçince değişen iktidara paralel olarak Pâdişâh Hatun'un talihi de değişmiştir. Baydu döneminde Suyûrgâtmiş'in Hûlâgû soyundan gelen dul karısı Kerdûçîn'in Bâydû'dan kocasının intikamını istemesi ve Bâydû'nun bunu kabul etmesiyle Kirmân üzerine bir sefer yapılmıştır. Bu sefer sonucunda İlhanlı kuvvetlerine karşı koyacak gücü olmayan Pâdişâh Hatun teslim olmuştur. Bâydû tarafından katlettirilen Pâdişâh Hatun, Moğol prenslerini güzelliğinden ziyade şairliğiyle etkileyebilmiş tarihi bir şahsiyettir²¹

1.3. Urûk Hatun²²

Argûn Han'ın hanımlarından olan Uruk Hatun Kerait kabilesinden olup Dokuz Hatun'un kardeşi Saruca'nın kızı idi. Aynı zamanda Olcâytû Han döneminde aktif rol oynayan Emîr İreñcin'in de büyük kız kardeşi idi²³. Uruk Hatun İlhanlı sarayı ve siyasetinde aktif rol oynayan kadınlar arasında gelmektedir. Onun Kerait Kabilesine mensup olması devlet içerisindeki nüfuzunu daha da artırmaktaydı. Zira Moğolların Yakın Doğu'ya geldikleri ilk zamanlardan itibaren Kerait Kabilesi Moğollara destek veren birkaç kabileden bir

²⁰ Ömer Diler, *Persian Mongols* s. 332-333

²¹ Vassâf, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, (Sadeleştirerek neşreden Abdulmuhammed Âyetî). Tahran 1346, s. 115, 161, 177-181; Banâketî, Fahreddîn Davut, *Ravzatü Ulu'l-Elbab fi Marifetü't-Tevârih ve'l-Ensâb (Târih-i Benâketî)*, (haz. Cafer Şiar). Silsile-i İntişarat-ı Asar-ı Milli, Tahran 1348, s. 44. Benâketî, *Benâketî Tarihi*, s. 447; Abbas İkbâl Aştıyani, *Târih-i Moğol (Ez Hamle-i Cengiz Han ta Teşkil-i Devlet-i Timuri)*. Moesese-i İntişarat-ı Emîr-i Kebir. Tahran 1384, s. 406-407; Spuler, *İran Moğolları*, s. 173, 218, 278.

²² Kirayet'den Saci'nin kızıdır. Benâketî, *Benâketî Tarihi*, s. 447.

²³ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 176.

tanesi idi. Bu durum Kerait kabilesine Mensup kişilerin Moğol saray ve siyasetinde etkin rol almalarını sağlamıştır. Hûlâgû Han'ın eşlerinden olan Dokuz Hatun'un kardeşi Saruca ve Saruca'nın oğlu İrencia Noyan bunlardan bir kaçıdır

Uruk Hatun'un İlhanlı Devleti içerisinde rol aldığı ilk dönemler Argûn Han'ın hükümdarlığı dönemidir. Tarihi kayıtlarda Uruk Hatun'un adı, Argûn Han'ın Hristiyan dünyası ile kurduğu haberleşme ve ittifak arayışında geçmektedir. Bu dönemde Argûn Han Memlûklara karşı Hristiyan dünyası ile askeri ittifak arzusunda iken Hristiyan dünyası da Argûn Han'ı Hristiyan yapmak ve böylece doğuda büyük bir Hristiyan İmparatorluğu kurmanın arzusundaydı. Karşılıklı bu arzular elçilik heyetleri vasıtası ile birbirlerine iletilmekteydi. Bu elçilik heyetlerinin birinde Papa VI. Nicolauss'ın 1291 senesinde Argûn Han'a gönderdiği heyet ile Uruk Hatun'a da bir mektup göndermiştir. Uruk Hatun'un Nasturi bir Hristiyan olduğunu ve kendisine ait bir kilise ile orduya sahip bulunduğunu bilen Papa VI. Nicolauss Uruk Hatun'dan oğlu şehzade Olcâytû'yu Hristiyan dini vecibelerince vaftiz etmesini istiyordu. Bunun üzerine Uruk Hatun Olcâytû'yu vaftiz ederek ismini de Papaya ithafen Nicolauss koymuştur²⁴.

Uruk Hatun'un İlhanlı siyasetinde etkili olduğuna dair elimizdeki diğer bir kayıt ise şöyledir. Argûn Han'nın vefatından sonra İlhanlı merkezinde Geyhâtû ve Baydu arasında iktidar mücadelesi yaşanmış bu kargaşa sırasında Emîr Çoban, Emîr Kurmîşi ve Togan gibi emîrler Baydu'yu desteklemiş ve bu yönde faaliyet gösteren Geyhâtû'yu destekleyen bazı emîrleri öldürmüşlerdir. Ancak daha sonra Geyhâtû tahta oturmayı başarinca söz konusu emîrler sorguya çekilmiş ve suçlarını itiraf etmişlerdir. Neticede Geyhâtû bunlardan bazılarını affetmişti. Bu emîrlerden Togan da ceza almasına rağmen Geyhâtû cezasını ertelemek istemekteydi. Söz konusu iktidar yarışında Geyhâtû'nun tarafında yer alan Uruk Hatun ile Emîr Togan'ın arası hiç iyi değildi. Neticede Geyhâtû'nun niyetini sezen Uruk Hatun Geyhâtû'yu bu niyetinden vazgeçirmek için ona *“Eğer Togan çıkartmış olduğu bu fitne ve kargaşa için cezalandırılmaz ve öldürmüş olduğu emîrler kanlarının kıssasını almazlar ise bundan sonra kimse güven içinde yaşamaz!”* demiş bunun üzerine Geyhâtû da *“Muhakkak böyle işler yapan her bir kimsenin cezası da olur demiştir”* sonuçta Emîr Togan öldürülmüştür²⁵. Tek başına bu örnek Uruk Hatun'un İlhanlı Devleti iç siyasetinde ne derece etkili olduğunu göstermeye yetmektedir. Zira Uruk Hatun, İlhanlı hükümdarını

²⁴ Togan 1981: 261,262; Mustafa Uyar, *İlhanlı Devletinde Argun Han Dönemi (1284-1291*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2001, s. 115.

²⁵ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 178.

değiştirme mücadelesine katılabilecek kadar güçlü bir mevkide bulunan Togan gibi bir emîri tek bir sözü ile ölüme gönderebilmiştir.

Uruk Hatun'u bu çalışma için önemli kılan durumu ise evvela Argûn Han ile evlenmesi ardından da Argûn Han'ın selefi Geyhatu ile evlenerek bir Leviratus örneği teşkil etmesidir. Reşidüddin'in "*Camiü't-Tevârih*" eserinden anlaşıldığı kadarıyla Argûn Han ile Ayşe Hatun, İl Tüzmiş Hatun, Döndü Hatun ve Padişâh hatunlardan sonra beşinci hatunudur. Argûn Han'ın Uruk Hatun'dan iki erkek ve üç kızı dünyaya gelmiştir. Bunlar Yisi Timur, Olcaytû adında iki erkek ve Olcitay, Olcay Timur ve Kutluk Timur adında üç kız çocuğuydu²⁶. Uruk Hatun'un oğlu Olcaytû baba bir kardeşi Gâzân Han'dan sonra 1304²⁷ yılında İlhanlı Devletinin sekizinci hükümdarı olmuştur.

1.4. Dondî (Döndi-Döndü) Hatun (öl. 25 Rebî'u'l-âhir 697/9 Şubat 1298)²⁸

İlhanlı Devleti'nin ilk hükümdarı Hülâgu Han'ın en önemli emirlerinden biri olan Celayir boyundan İlkey Noyan'ın oğlu Akbûkâ'nın (اقبوقا) kızıdır. İlk

²⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 150.

²⁷ Şabankareî, Muhammed b. Alî b. Muhamed, *Mecma'ü'l-Ensâb*. (Haz. Mir Haşim Muhaddis), Muessese-i İntişarat-ı Emîr-i Kebir, Tahran 1363, 269; Hafız Ebrû, Şihabü'd-din Abdullah b. Lütfullâh bin Abdurreşid el-Havâfi el-Med'û be-Hafız Ebrû. *Zeyl-i Camiü't-Tevârih-i Reşidî*, (Nşr: Doktor Hanbaba Beyani). Danişyar-ı Tarih Danişgah-ı Tahran, Şirketi Tezamuniyi İlmi, Tahran 1317, 7; Kaşânî, s. 23; Aksarayı, Kerimuddin Mahmud. *Müsameretül Ahbar*, (Çev. Müsrel Öztürk). Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 252-257; Roux, *Moğol İmparatorluğu*, 355; Spuler, *İran Moğolları*, s. 122; Örs Derya, *Târîh-i Olcaytu*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara, s. 66; Abdulkadir Işık, *Hafız Ebru'nun Zeyl-i Cami'üt -Tevârih-i Reşidî'sinde Sultan Olcaytu ve Ebû Sa'îd Dönemlerine Dair Kayıtlar*, Haran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara, s. 27; Yahyâ b. 'Abdu'l-Latîf-i Kazvîni, *Lubbu't-tevârih*, İntişârât-ı Bunyâd û Gûyâ. Tahran 1363. s. 240; İbn Kesir Olcaytu'nun ölümünden sonra İlhanlı tahtına Olcaytu'nun geçtiğini, Ona Melik Gıyaseddin lakabının verildiğini ve Irak ile Horasan çevrelerinde adına hutbe okunduğunu aktarmaktadır. Bkz: İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye Büyük İslam Tarihi*. (Türkçe'ye tercüme Mehmet Keskin). İstanbul c. XIV, İstanbul 1995. s. 6735.

²⁸ Hülâgû'nün en muteber emîri Celayir'den İlkey Noyan'ın oğlu Akbûkâ'nın (اقبوقا) kızıdır. Geyhâtû'ya Alâfîrenk, Tûk-temür ve İrân-şâh adında üç erkek çocuk ve kaynaklarda adı geçmeyen bir kız çocuğu vermiştir. Geyhâtû'nun ölümünden sonra ananeler mucibince Gâzân Han tarafından eşliğe alınmıştır. Benâketî, *Benâketî Tarihi*, s. 447; Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, İstanbul 1999, s. 312, 321.

evliliğini Geyhâtû ile yapan Döndi Hatun'un bu evlilikten Alâfîrenk²⁹, Tûk-temür ve Îrân-şâh adında üç erkek çocuk ve kaynaklarda adı geçmeyen bir kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Döndü Hatun'u çalışmamız için önemli kılan özelliği ise Geyhâtû'nun vefatı üzerine leviratus geleneğine uygun olarak Gâzân Han ile yaptığı evliliğidir. Döndi Hatun'un Gâzân Han'dan çocuğu olmamakla birlikte Gâzân ve Olcaytû Han dönemlerinde gerçekleşen bazı olaylarda oğlu Alâfîrenk'ten dolayı adı geçmektedir. İlhanlı sarayında diğer hatunlara oranla aktif bir rol oynayamayan Döndi Hatun 9 Şubat 1298 tarihinde vefat etmiştir³⁰.

1.5. İl-tûzmîş

İl-tûzmîş Hatun soyu Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'a kadar dayanan Kongurat kabilesine mensup Emîr Timur Gûrgan'nın kızıydı³¹. Tarihi kaynaklara bakıldığında İl-tûzmîş Hatun'un Geyhatu döneminde İlhanlı Devlet yönetiminde Uruk hatun kadar etkili bir şahsiyet olmadığı anlaşılmaktadır. Onu çalışmamız açısından önemli kılan ise ilk evliliğini Geyhatu ile yapmış olması Geyhatu'nun vefatından sonra da Olcaytû ile evlendirilmesi olmuştur. Geyhatu Han'dan çocuğu olmadığı anlaşılan İl-tûzmîş Hatun'un Olcâyâtû'dan Bistam, Beyazid, Tayfur ve Satı adında dört çocuğu dünyaya gelmiştir. İlhanlı hükümdarı bu nedenle İl-tûzmîş Hatun'a büyük önem vermiştir. Bu durum Onun devlet içerisinde itibarını da artırmıştır.

İl-tûzmîş Hatun'un çocuklarından en büyüğü Bistam'dı. Şehzade Bistam aynı zamanda Gâzân Han'ın kızı Ölceki ile nişanlanmıştır. Şehzade Bistam için 20 Ocak 1305 tarihinde Ölceki'yi istemeye Today Hatun'un torunu ve şehzade

²⁹ Alâfîrenk Geyhatu'nun hüküdarlık döneminde İlhanlı iç siyasetinde öneli roller üstleniş ve muhtemelen kendisine veliaht gözü ile bakıldığı için Horasan bölgesinde şehzade olarak gönderilmişti. Alâfîrenk Gazan Han'nın hüküdarlık döneminde Gazan Han'ın rakipleri ile iş birliği yapmıştır. Ancak Gazan Han iktidarı ele geçirince birçok rakibini idam ettirerek bertaraf etmişti. Alâfîrenk ise bu esnada çıkan karışıklıklardan faydalanarak kendisini Gazan Han'a affettirmeyi başarmıştı. Ancak Gazan Han Alâfîrenk ile ilgili tedbir almaktan geri kalmamış ve onu Horasan'a kardeşi Şehzâde Olcâyâtû'nun yanına göndererek kontrol altında tutmayı uygun görmüştü. Gazan ölümünden sonra Alâfîrenk, Olcaytu hüküdarlığı için bir tehdit kabul edildiğinden dolayı Horasan'da 24 Şevvâl 703/30 Mayıs 1304'de katledilerek ortadan kaldırılmıştır. Bkz; Hamdullah Müstevfî, *Târîh-i Guzîde*, 606; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 2013, 176; Özgüdenli, *Gazan Han Reformları*, 285-287.

³⁰ Reşidu'd-din Fazlullâh Hemedânî, *Câmi'u't-tevârih III*, (neşr. 'Abdu'l-Kerîm 'Alî-zâde), Bakü 1957, s. 231-232, 256; Benâketî, *Benâketî Tarihi*, s. 447; Sümer, *Şahıs Adları*, s. 312, 321.

³¹ Ekici, *Geyhatu ve Zamani*, s. 140; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s.176; Benâketî, *Benâketî Tarihi*, s. 447.

Beyazîd'in karısı katılmış taraflar arasında anlaşma sağlanmıştı³². Bu esnada Horasan'da bulunan Olcâyâtü'ya İl-tûzmîş Hatun vekalet etmiş İlhanlı hükümdarı Gâzân ise bu işten İl-tûzmîş Hatun'un kendisini ziyaret etmesi ve kızını istemesinden son derece memnun olmuştur.

Ne var ki İl-tûzmîş Hatun'un Olcaytû Han'ın hükümdarlığı döneminde devlet içerisinde öneminin artması diğer hatunların onu tepkisine sebep olmuştur. Olcâyâtü'nun Gilan seferine çıktığı bir esnada meydana gelen bir olay İl-tûzmîş Hatun ve çocuklarının suikasta uğradığının açık bir delilidir. Kaşânî'nin eserinde aktardığı olay şöyledir; Olcâyâtü Gilan seferine çıktığı esnada İl-tûzmîş hastalandığı için kendisine eşlik etmeyerek Sultaniye'de kalmış ve Reşidüddin'e emanet edilmişti. Şehzade Bistam ve İl-tûzmîş'un çocuklarının çadırda bulunduğu sırada çadırda yangın çıkmış Şehzade son anda orada bulunan bir adamın canını tehlikeye atarak onu çadırdan çıkarmasıyla yangından sağ olarak kurtulmuştur³³. Orda bulunan şehzade Tayfur'un emîri bu olayın nedeni olarak çadırda bulunan bir hizmetçinin ayağının muma çarpması sonucunda çadırın ve şehzadenin beşiğinin alev almasına bağlamıştır. Fakat bu gerekçe akla uygun olmayıp gerçek dışıdır. Zira gerek şehzadenin hizmetçi tarafından değil de orada başka birisi tarafından kurtarılması gerekse yangına hemen müdahale edilmemesi durumun suikast olduğunu gösteren delillerdir. İl-tûzmîş Hatun muhtemelen cezalandırılmaktan korktuğu bu durumun gizli tutulmasını istedi. Ancak yine de şehzadelerin başına başka bir belanın gelmemesi için adaklar adayarak hayırlar yaptı. İl-tûzmîş Hatun 1312 yılında vefat etmiştir³⁴.

1.6. Bûlûgân Hatunlar

Kaynaklar İlhanlı sarayına gelin olarak getirilen aynı isimde iki farklı şahsiyetten bahseder. Bunlardan birincisi Kongûrât boyundan Abâtây Noyân'ın yeğeni Utmân'ın kızı olan Bûlûgân Hatun'dur. Bu hatun ilk izdivacını Argûn Han ile yaparak İlhanlı Devleti'ne gelin olmuştur. Ancak Argûn Han'ın ölümünden sonra rızası olmaksızın Moğolların Leviratus ananesine uygun şekilde Geyhâtû tarafından nikâhına alınmıştır. Gâzân şehzadeliliği sırasında bu evliliğe karşı çıktığıysa da evliliğin gerçekleşmesini engelleyememiştir. Bûlûgân Hatun'un ilk evliliğinden çocuğu olmamışsa da Geyhâtû'nun kısa saltanatında ona Cing Pûlâd adında bir erkek çocuk dünyaya getirmiştir. Geyhatu'nun Baydu tarafından öldürülmesinden kısa bir süre sonra Gâzân Han Bâydû'yu saf dışı bırakarak İlhanlı hükümdarı olmuş ve Bûlûgân Hatun'u şer'i nikâhına almıştır. Gâzân

³² Kaşânî, *Tarihi Olcaytû*, s. 43; Örs, *Tarihi Olcaytû*, s.83.

³³ Kaşânî, *Tarihi Olcaytû*, s. 237,238; Örs, *Tarihi Olcaytû*, s. 262.

³⁴ Hamdullah Müstevfi, *Târih-i Guzîde*, 607; Ekici, *Geyhatu ve Zamani*, s.140.

Han'ın Bûlûgân Hatun'dan küçük yaşta vefat eden Alcû adında bir erkek ve Olcây Kutlug adında bir kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Bûlûgân Hatun'un bu durumu onu başka çocuğu olmayan Gâzân nezdinde bütün hanımlarından daha itibarlı bir noktaya yükseltmiştir.

Gâzân Han'ın hayatının son günlerinde hatunları arasından yalnızca onu huzuruna çağırması bu durumu destekler niteliktedir. Yine Kaşânî'nin eserinde “adil, masum, iffetli ve salih bir kadın... Adaletli, rahmetli, insafli bir hatundu. Ömrü boyunca bir karıncayı bile incitmemiştir. O hatunların en insaflısıydı. İmamları ve şeyhleri gözetir ve onlara destek verirdi.” şeklinde bahsettiği Bûlûgân Hatun için Gâzân Han da Hatunlarımın içinde en çok Bûlûgân'ı seviyorum çünkü onun yüz güzelliğinin yanında bir de gönül güzelliği var” demiştir³⁵.

Yukarıda bahsedildiği gibi Bûlûgân Hatun Argûn, Geyhatu ve Gâzân Han olmak üzere üç İlhanlı Hükümdarı ile evlilik yapmıştır. Bu evliliklerden en tuhafı ise İslam şeriatı için yasak (günah) olan Gâzân ile yaptığı evliliğidir. Zira Gâzân Han hükümdar olmadan önce İslamiyet'i kabul etmişti. İslam'ın kesin olarak yasakladığı bir evliliği yapmış olması üstelik bu evliliğinden çocuğu dünyaya gelmesi İslam dini ile ters düşmektedir. Bûlûgân Hatun Olcâyât Han devrinde 5 Ocak 1310 tarihinde Bağdâd Köşkü'nde vefat etmiştir. Naaşı daha sonra Tebrîz'de Gâzân Han'ın türbesine defnedilmiştir³⁶.

Çalışmamızın kapsamına giren diğer Bûlûgân Hatun ise Argûn Aka'nın oğlu Emîr Tusuga ve Mingli Tigin'in çocuğu olan hatundur³⁷. Kaynaklar bu hatundan Horasanlı Bûlûgân Hatun olarak bahsetmektedir. Bu hatun ilk evliliğini Gâzân Han ile yapmıştı³⁸. Bûlûgân Hatun Gâzân Han ölünce Olcâyât ile Leviratus geleneğine uygun şekilde evlenmiştir. Olcâyât ile Bûlûgân Hatun'un nikâhı Haziran 1305 yılında yapılmış ve Olcâyât Bûlûgân Hatun'a 900 bin dinar mehir vermiştir³⁹. Bûlûgân Hatun 25 Temmuz 1308 yılı tarihinde vefat etmiştir⁴⁰.

³⁵ Kaşânî, *Tarihi Olcaytû*, s. 90; Örs, *Tarihi Olcaytû*, s. 125.

³⁶ Reşîdu'd-dîn/Alî-zâde, s. 199, 199, 231, 255-256; Kaşânî, *Tarihi Olcaytû*, s.89; Sümer, *Şahıs Adları*, s. 334; Spuler, *İran Moğolları*, s. 197; Benâketî, *Benâketî Tarihi*, s. 447; Charles Melville, “Boloğan (Bûlûgân) Kâtûn”, 339; Özgüdenli, *Gazan Han Reformları*, 308.

³⁷ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih* s. 196; Benâketî, *Benâketî Tarihi*, s. 472; Kaşânî, *Tarihi Olcaytû*, s.7; Örs, *Tarihi Olcaytû*, s. 52.

³⁸ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih* s. 196.

³⁹ Kaşânî, *Tarihi Olcaytû*, s. 44; Örs, *Tarihi Olcaytû*, s. 85.

⁴⁰ Kaşânî, *Tarihi Olcaytû*, s. 90; Özgüdenli, *Gazan Han Refomları*, s. 308; Örs, *Tarihi Olcaytû*, s. 125. Sümer, *Şahıs Adları*, s. 334.

SONUÇ

Yüzyıllar içerisinde toplum ve toplulukların ihtiyaçlarını karşılamak için gelişip şekillenen gelenek ve göreneklerin insan hayatı üzerinde tarih boyunca önemli etkisi olmuştur. Gelenek ve göreneklerin zamanla gelişip büyümesi sonucunda dünyanın farklı bölgelerinde birbirinden farklı kültür ve medeniyetler ortaya çıkmıştır. Kültür ve medeniyetlerin yayılıp büyümesi ise genellikle temsilcilerinin askeri gücü ile doğru orantılı olmuştur.

Moğolların tarih sahnesinde aktif rol oynadığı XIII. ve XIV. asırlarda Moğol kültürünün Orta Asya'nın dışına taşınıp bilinmeye başlanması da Moğolların hâkimiyet alanlarını geniş coğrafyalara yaymaları sonucunda gerçekleşmiştir. Ne var ki Moğolların Ortadoğu ve Yakın Doğu'ya da hâkimiyet kurmaları bu coğrafyalarda asırlardan beri yerleşmiş olan İslam medeniyeti ile Moğol kültürünün birçok noktada çatışmasına sebep olmuştur. Çalışmamıza konu teşkil eden leviratus geleneği de bu noktalardan bir tanesidir. Yukarıda tanımladığımız bu gelenek İslam hukuku tarafından kesin bir şekilde yasaklanıp haram kılınmıştır. Hülagu, Abaka, Argûn, Geyhatu ve Baydu gibi gayrimüslim İlhanlı hükümdarlarının bu geleneğe başvurmaları eski Moğol geleneklerinin uygulanışı olarak açıklanabilir. Ancak Gâzân Olcaytû ve Ebu Said Bahadır Han gibi Müslüman ilhanların bu geleneği uygulamaları son derece ilginçtir. Zira bu hükümdarlar döneminde İlhanlı Devleti'nde göçebelikten yerleşik hayata ve Budizm'den İslam'a doğru kapsamlı bir değişim ve dönüşümün gerçekleştiği bilinmektedir. Buna rağmen İlhanlıların evlenme hukukunda leviratustan vazgeçmemeleri Moğol geleneklerinin bazı durumlarda İslam geleneklerine göre daha ağır bastığını göstermektedir. Bu durumun sebebi ise Moğol geleneklerine uygun olarak evlenen kadının kocası ölse bile bir daha baba evine dönememesiyle alakalıdır. Her biri fazla sayıda evlilik yapan İlhanlı hükümdarları erken yaşlarda dul kalan kadınların ortada kalmasını engellemek için bu geleneğe başvurmuş olmalıdır.

Bu çalışmada dikkatimizi çeken diğer bir husus ise İlhanlı tarihinde gerek iç gerekse dış siyasette kadınların son derece etkili olmaları olmuştur. Çalışmamızda Leviratus geleneğine uygun olarak evlilik yapan altı hatunun da devlet içerisinde önemli rolleri olmuştur. Dokuz Hatun, Bûlûgân Hatun ve Uruk Hatun gibi kadınların askeri ve ekonomik güçlerinin olması dikkat çekicidir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Aksaray, K. M. (2000). *Müsameretül Ahbar*. (Çev. Müsrel Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Aştıyani, A. İ. (1384). *Târih-i Moğol (Ez Hamle-i Cengiz Han ta Teşkil-i Devleti Timuri)*. Tahran: Moesese-i İntişarat-ı Emîr-i Kebir.
- Banâketî, F.D. (1348). *Ravzatü Ulu'l-Elbab fî Marifetü't-Tevârîh ve'l-Ensâb (Târih-i Benâketî)*. (haz. Cafer Şiar). Tahran: Silsile-i İntişarat-ı Asar-ı Milli.
- Berthold, S. (2011). *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350)*. (Çev. Cemal Köprülü). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Beyânî, Ş. (1996). *Dîn ve Devlet der-İrân-i Ahd-i Mogûl, Siyâset-i Hâricî-yi İlhanân der-Cihân-i İslâm*, C. III. Tahran: Merkez-ı Neşr-ı Danişgahi.
- Diler, Ö. (2006). *Ilkhans Coinage of the Persian Mongols*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Eberhard, W. (1996). *Çin'in Şimal Komşuları*. (Türkçeye terc. N. Uluğtuğ). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ekici, K. (2012). *İlhanlı Hükümdari Geyhâtü ve Zamani*, Basılmamış Doktora Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdem, İ. (1962). Olcaytû Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri. Ankara: *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20.
- Erdem, İ. (1997). Olcaytû Han Devrinde Horasan'da İlhanlı-Çağataylı Mücadeleler. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*.
- Erdem, İ. (2004). İlhanlılar'da Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35.
- Grousset, R. (2003). *Bozkır İmparatorluğu: Attila-Cengiz Han-Timur*, (çev. M. Reşat Uzman). Ankara: Ötüken Yayınları.
- Hafız Ebrû (1317). *Zeyl-i Camiü't-Tevarih-i Reşidî*, (Nşr: Doktor Hanbaba Beyani). Tahran: Danişiyar-ı Tarih Danişgah-ı Tahran, Şirketi Tezamuniyi İlmi.
- Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvîni (1364). *Târih-i guzîde*. (Neşr: Abdu'l-Huseyin Nevâ'î). Tahran: İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Howorth, H. (1980). *History of the Mongols: From The 9th To The 19th Century, Part II*. London: Longmans Gren And Co.

- Howorth, H. (1988). *History of the Mongols. From the 9th to the 19th Century*, Newyork: III, The Mongols of Persia.
- Işık, A. (2012). *Hafız Ebru'nun Zeyl-i Cami'üt -Tevârih-i Reşîdî'sinde Sultan Olcaytû ve Ebû Sa'îd Dönemlerine Dair Kayıtlar*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İbn Batuta. (2000). *İbn Batuta Seyahatnamesi*. (Türkçe'ye Çeviri ve notlar: A. Said Aykut). İstanbul: Cilt: I. Yapı Kredi Yayınları, Kazım Taşkent Klasik Yapıtları Dizisi.
- İbn Fadlan. (1975). *Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslâm Seyyahı İbn Fazlan Seyhatnâmesi*. (Haz. R. Şeşen). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İbn Kesir. (1995). *el- Bidâye ve'n-nihâye Büyük İslam Tarihi*. (Türkçe'ye tercüme Mehmet Keskin). İstanbul: c. XIV.
- İnan, A. (1987). *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İspirli, S, A. (2018). Şair, Hattat, Müzehhib Bir Sultan: Padişâh Hatun. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(3).
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kaşânî, (1384). *Tarih-e Padişâh Said Gıyasedünya ve Din Olcaytû*. (Yay. Haz. Mehin H.). Tahran: Heftomin Numayışgah Beynelmillel-i.
- Kınal, F. (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. O. Akınhay- D. Kömürcü).
- Melville, Ç. (Tarihsiz). Boloğân (Bülüğân) Kâtün", *Eİr.*, IV.
- Örs, D. (1992). *Târîh-i Olcaytû*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özgüdenli, O. G. (2000). Gâzân Han ve Reformları, (694/1295-703/1304). Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Özgüdenli, O. G. (2017). Türkiye'de Moğol Tarihi ve Kültürü Araştırmalarının Doğuşu ve Gelişimi (1923-2017). *Mutad*. IV./II.
- Özgüdenli, O.G. (2012). Tümen. İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42.

- Reşîdu'd-din Fazlullâh Hemedânî (1957). *Câmi 'u't-tevârih III* (neşr. 'Abdu'l-Kerîm 'Alî-zâde.
- Reşîdüddin Fazlullah (2013). *Câmiu't-Tevârih (İlhanlar Kısımı)*. (Çev. İsmail Aka, Mehmet Aslan, Ahmad Hesemipour Khelejani). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Roux, J.P. (2001). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. (Çev. Aykut Kazancigil, Ayşe Berek). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sümer, F (1999). *Türk Devletlerinde Şahıs Adları I*. İstanbul: Türk Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Şenol, M. (2001). Bir Macar Kroniği Chronica Hungarorum'daki Türk Kültür Öğeleri. Ankara: 9. Milletler Arası Türk Halk Kongresi.
- Uyar, M. (2001). *İlhanlı Devletinde Argûn Han Dönemi (1284-1291)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Vassâf. (1346). *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*. (Sadeleştirerek neşreden Abdulmuhammed Âyetî). Tahran.
- Rubruk. W. V. (2001). *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, İstanbul: Kronik Kitap.
- Yahyâ b. 'Abdu'l-Latîf-i Kazvînî. (1363). *Lubbu't-tevârih, İntişârât-ı Bunyâd û Gûyâ*. Tahran: 1363.
- Yalçın S. (2017). Moğolların Kültür ve Medeniyeti. *Doğu Batı Eksen* 1(1), 41-52.